

קיום בעידן של תמורות

חיי יום-יום של היהודים בגרמניה

1945-1618

עורכת

מריון קפלן

קיום בעידן של תמורות

חיי יום־יום של היהודים בגרמניה 1618–1945

פרויקט של מכון ליאו בק

קיום בעידן של תמורות

חיי יום-יום של היהודים בגרמניה 1945–1618

עורכת: מריון קפלן

עורך המהדורה העברית: גיא מירון

תרגום מגרמנית: מיכל פרץ

תרגום מאנגלית: אילנה שובל

קיום בעידן של תמורות

חיי יום-יום של היהודים בגרמניה 1618–1945

חוברט ליברלס
סטיבן מ' לובנשטיין
מריון קפלן
טרודה מאורר

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Originally published in English under the title
Jewish Daily Life in Germany, 1618–1945
Robert Liberles, Steven M. Lowenstein, Marion A. Kaplan, Trude Maurer
Edited by Marion A. Kaplan
© Oxford University Press, 2005

Marion Kaplan (hrsg.), *Geschichte des jüdischen Alltags in Deutschland. Vom 17. Jahrhundert bis 1945*
© C.H. Beck Verlag, München 2003

המערכת המדעית

פרופ' ירחמיאל כהן (יו"ר), פרופ' דוד אסף, פרופ' אלברט באומגרטן, מר צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן, פרופ' שמואל פיינר, ד"ר אמנון רז-קרקוצקין
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עורך לשון: אברהם בן-אמתי
מביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע משרד המדע, התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

על העטיפה:

יוליוס מוסר, דיוקן של משפחת מוריץ מנהיימר, ברלין 1850, באדיבות המוזאון היהודי, ברלין

מסת"ב 978-965-227-233-1
מספר קטלוגי 185-556
© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ח
© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem
Printed in Israel, 2008

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמציא לאור.
סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	עם הספר
11	מבוא
	חלק ראשון
	על סף העידן המודרני, 1618–1780
	מאת רוברט ליברלס
23	מבוא
24	פרק ראשון: סביבת החיים היהודית
	סביבה 26; בתי המגורים 30; מקורות מפגש ויציאה למרחקים 35; סיכום 40
42	פרק שני: חיי המשפחה
	נישואים 43; משקי בית 51; יחסים ורגשות בתוך הנישואים 53; אלמנות 59; סיכום 61
62	פרק שלישי: ילדות וחינוך
	ילדות 63; אחריות חינוכית 67; בתי ספר ומורים 69; הישגים והשוואתם 74; סיכום 75
77	פרק רביעי: חיי הכלכלה
	השלכות כלכליות של מלחמת שלושים השנים 78; המסחר הופך דומיננטי 79; תפקידיהן הכלכליים של הנשים 83; שיטות המסחר 86; חלוקת העושר 90; הכשרה מקצועית וניידות חברתית 92; פשיעה יהודית 94; סיכום 96
98	פרק חמישי: חיי הדת והקהילה
	בית הכנסת ותפילות 98; לימוד התורה 102; היבטים קהילתיים בחיי היום-יום 104; חיי הדת של הנשים 106; דפוסי התנהגות עממיים 109; התנועה השבתאית 111; סיכום 113
115	פרק שישי: יחסים חברתיים
	קשרים בין יהודים 115; יהודים ונוצרים: קשרים ומתחים 119; חיי היום-יום – מבט השוואתי 123; סיכום 125

חלק שני
ראשיתה של ההשתלבות, 1870-1780
מאת סטיבן מ' לובנשטיין

- 129 מבוא
- 131 פרק שביעי: דפוסי המגורים היהודיים
דפוסי התיישבות 131; תמורות בדפוסי המגורים המסורתיים 138; בתוככי הבית היהודי 141; סיכום 146
- 147 פרק שמיני: חיי המשפחה
הרכב משקי הבית: חריגות מהמשפחה הגרעינית 148; נישואים מאוחרים, חיי רווקות ולידות מחוץ לנישואין 150; הסדרים ומשיכה הדדית ביצירת שידוכים 153; מערכות יחסים במהלך אירוסים ובנישואים 156; יחסי הורים וילדים 159; סיכום 163
- 164 פרק תשיעי: חינוך
מערכת החינוך היהודית המסורתית 165; מורים פרטיים ולימוד עצמי 167; מוסדות חינוך חדשים 169; שינויים במקצוע ההוראה 174; השכלה גבוהה 176; מיידיש לגרמנית 178; סיכום 181
- 182 פרק עשירי: חיי הכלכלה
הגבלות ממשלתיות על עסקים יהודיים 182; הבדלים אזוריים ומקומיים במגוון משלחי היד 183; הסוחר היהודי הנודד ועלייתו לדרגת חנווני 185; שכירים ועניים 187; אופיים המשתנה והספקולטיבי של עסקים יהודיים 190; תפקידן הכלכלי של הנשים 191; אל המלאכה והחקלאות 193; שינויים בשיטות עסקיות 196; ניידות חברתית: רמות של שגשוג כלכלי 197; סיכום 201
- 202 פרק אחד עשר: תמורות בהשקפות ובאורח החיים הדתי
סמכויות הקהילה ומוסדות קהילתיים מסורתיים 202; יהדות בפומבי ובבתי הכנסת 205; פולקלור ואמונות עממיות 209; ראשיתן של התמורות הדתיות 212; בתי כנסת חדשים ונימוסי תפילה חדשים 214; תמורות באורח החיים הדתי של היחיד 216; סיכום 222
- 223 פרק שנים עשר: יהודי גרמניה וקשריהם החברתיים
חיי החברה בקהילה היהודית 223; פעילויות פנאי 226; ארגונים יהודיים 228; יחסי יהודים-נוצרים: עוינות וידידות 230; יהודים בארגונים לא-יהודיים ובחיים הפוליטיים 238; סיכום 241

חלק שלישי

יהודים כגרמנים בקיסרות הגרמנית, 1871–1917
מאת מריון קפלן

- 245 מבוא
- 246 פרק שלושה עשר: סביבה
- בתנועה 246; מגורים 250; תרבות מקומית 252; סיכום 254
- 255 פרק ארבעה עשר: משפחה
- תרבות ומעמד 255; ילדות 259; חינוך לסדר, לחסכנות ולצייתנות 260;
- אימהות ואבות 264; התבגרות 270; נישואים 275; סיכום 282
- 283 פרק חמישה עשר: חינוך
- בתי ספר חילוניים: חינוך יסודי וחינוך תיכוני 283; בתי ספר יהודיים ושיעורים
- ביהדות 292; השכלה אקדמית 298; סיכום 305
- 306 פרק שישה עשר: עבודה
- חתך מקצועי 306; הכשרה מקצועית 311; סוגי עבודות בכפרים 316; עובדי
- מסחר ותעשייה בעיירות ובערים הגדולות 320; עבודה כלפי עבודה 332;
- סיכום 334
- 335 פרק שבעה עשר: אורחות חיי הדת, השקפות וחיי קהילה
- מסורות משתנות 335; משפחות, מגדר ויהדות 338; מיקום 343; הגדרה מחדש
- של היהדות 351; לנטוש את היהדות 358; סיכום 359
- 361 פרק שמונה עשר: חיי חברה
- מבפנים: קשרי חברה עם יהודים אחרים 362; להושיט יד: קשרי חברה עם גרמנים
- אחרים 369; האיחוד הסופי: נישואי תערובת 381; אנטישמיות חברתית 382;
- סיכום 389

חלק רביעי

משגרה לחירום: היהודים ברפובליקת ויימר
ובתקופה הנאצית, 1918–1945
מאת טרודה מאורר

- 393 מבוא
- 394 פרק תשעה עשר: מגורים ומחיה
- דפוסי ההתיישבות: פיזור וריכוז 394; דירותיהם של האזרחים היהודים ו"בתי
- היהודים" 397; משק הבית, עבודות הבית וקשיי הפרנסה 400; סיכום 411

- 412 פרק עשרים: חיי המשפחה
החיפוש אחר בן זוג והקמת משפחה 412; האיום על חיי המשפחה היהודיים
והתחזקותם לנוכח הרדיפות 415; יהודים ולא־יהודים במשפחה אחת 419;
סיכום 423
- 424 פרק עשרים ואחד: חינוך והכשרה מקצועית
התנסויות דו־ערכיות של התלמידים היהודים בתקופת רפובליקת ויימר 424; נידוי
בתקופת המשטר הנאצי 431; בבית הספר היהודי: הגנה מפני האנטישמיות וחיוזוק
ההכרה בערך העצמי 436; סיכום 445
- 446 פרק עשרים ושניים: מקצוע ועבודה
חברות יהודיות, שכירים ובעלי מקצועות חופשיים בתקופת ויימר 446; הרחקה מן
השירות הציבורי ומן המקצועות החופשיים 451; הסחר היהודי בעת מצוקה:
לקוחות, ספקים, מתחרים וארגונים מפלגתיים 458; עזרה עצמית: מקומות תעסוקה
חלופיים ורכישת מקצועות חדשים 465; סיכום 473
- 474 פרק עשרים ושלושה: חיי הדת בקהילה ובבית
קהילות יהודיות: הרחבת מעגל המשימות והתגברות על הקשיים 474; מצוות הדת
בחיי היום־יום וההגים היהודיים 479; ניהול אורח חיים דתי לאחר "ליל הבדולח"
סיכום 487
- 490 פרק עשרים וארבעה: פנאי וחברה
השתתפות בחיים הציבוריים וריחוק בחיים הפרטיים 490; הרחקה מן החברה הכללית
והעצמת החיים הפנים־יהודיים 494; הקשרים האישיים בין יהודים ללא־יהודים
בגרמניה הנאצית 505
- 510 פרק עשרים וחמישה: הצרת צעדים וקטיעת אפשרויות הקיום
גילויי אנטישמיות אלימים 510; ההחלטה הקשה: להגר מגרמניה 523; שבויים
בגרמניה: עבודות כפייה – גירוש – ירידה למחתרת 532; סיכום 555
- 556 אחרית דבר
המכנה המשותף הבסיסי בין יהודים 558; להישאר "אחרים" 562; זהויות מורכבות
564; שאלות לסיכום 567
- 571 ביבליוגרפיה
ספרים ומאמרים 571; עיתונים וכתבי עת 624; מקורות שלא ראו אור 625
- 633 מפתחות
א. מפתח האישים 633; ב. מפתח המקומות 641

עם הספר

הספר מציג את חיי היומיום של יהודי גרמניה במשך יותר משלוש מאות שנה – מראשית המאה השבע עשרה ועד לשואה. הוא עוסק בנושאים כמו המשפחה, חינוך, חיי הכלכלה, חיי הדת והקהילה, היחס לסביבה, המגורים ואמצעי המחיה, תחומי עיסוקים של היהודים, פנאי וחברה ועוד. ארבעת חלקי הספר הם פרי עבודתם המשותפת של ארבעה חוקרים בולטים של תולדות יהודי גרמניה, הפועלים בישראל, בארצות הברית ובגרמניה. ספר זה מצטרף לקורפוס גדול והולך של מחקרים ומקורות על יהודי גרמניה בעת החדשה שראו אור בשנים האחרונות בשפה העברית, ובראשם ארבעת הכרכים של "תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה", שאף הם יצאו לאור בהוצאת מרכז זלמן שזר. הוצאתו לאור של ספר זה, תחילה בגרמנית ובאנגלית ועתה גם בעברית, התאפשרה בזכות מכון ליאו בק בניו יורק. תודה למר פרנק מקלנבורג, ראש חטיבת המחקר של המכון.

המהדורה העברית של הספר מבוססת על תרגום של חלקי הספר השונים משפות המקור שבהן הוא נכתב: שלושת החלקים הראשונים (פרקים א–יח) תורגמו מאנגלית והחלק האחרון (פרקים יט–כה) תורגם מגרמנית. המקורות העבריים שציטטו בשני חלקי הראשונים של הספר מובאים כאן בנוסח העברי המקורי.

תודה לאילנה שובל המתרגמת מאנגלית, למיכל פרץ המתרגמת מגרמנית, ולעורך הלשוני אברהם בן אמיתי על עבודתם המסורה. דניז בנדולי עברה בקפדנות על החלק הרביעי, המתורגם מגרמנית, וסייעה לשיפורו, ועל כך אנו מודים לה. תודה גם לאנשי מרכז זלמן שזר שליוו את הוצאתו לאור של הספר: למנהל המרכז צבי יקותיאל, למעין אבינרי-רבהון וליחזקאל חובב, האחראי על הפקת הספר.

במסגרת העריכה המדעית של המהדורה העברית נעשה מאמץ להפנות את הקוראים לביבליוגרפיה העברית הגדלה והולכת בתחום זה, מבלי להשמיט כלל את ההפניות של הכותבים לספרות המחקר בלועזית. בכל מקרה שבו קיים תרגום עברי למחקר או למקור לועזי שאליו הפנו הכותבים שונתה ההפניה אל הטקסט העברי, תוך התאמת מספרי העמודים ולשון הציטוט. בנוסף לכך הוספנו מעת לעת הפניות למחקרים מקוריים שפורסמו בעברית ולא צוינו במהדורות הלועזיות המקוריות.

גיא מירון

העורך המדעי של המהדורה העברית

מבוא

מאת מריון קפלן

תולדות יהודי גרמניה הן דרמה המתארת את עלייתם ההדרגתית של היהודים מקבוצה מנוודה וחסרת כול לאזרחים אמידים בני המעמד הבורגני, ולאחר מכן את שקיעתם הכואבת בתקופת השלטון הנאצי. היסטוריה זו זכתה לניתוחים "מבחוח", תוך בחינת תולדותיהן של האנטישמיות,¹ ההפליה מטעם המדינה והאמנציפציה הפוליטית.² הנושא אף נחקר מנקודות מבט "פנימיות" יותר, תוך בחינה מקרוב של תמורות דתיות, חברתיות ותרבותיות, של הפוליטיקה היהודית ביחסה לממשלות מקומיות או לאומיות, ושל היחסים בין היהודים לבין עצמם. בשנים האחרונות אף החלו היסטוריונים לבחון את תולדותיהם של אזורים ומקומות, את תולדותיה של המשפחה ואת תולדותיהן של הנשים.³

ההיסטוריוגרפיה של יהודי גרמניה הפיקה תועלת לא מועטה מן ההיסטוריה החברתית, ממחקריה בנושאי דמוגרפיה, מבנה סוציו-אקונומי, ניידות חברתית, דפוסי תעסוקה וארגונים. ואולם "ההיסטוריה החברתית העדיפה את הכללי על פני האישי",⁴ וכך החמיצה לעתים קרובות הבדלים אישיים, תוך שהיא משמיטה נושאים חשובים, כגון מגדר, רקע, מנטליות וזהויות. גישתנו אנו צמחה מתוך שאיפה לבחון את חיי היום-יום של יהודים מן השורה בגרמניה. על יסוד המחקר בהיסטוריה חברתית, כלכלית ופוליטית בחרנו למקד את תשומת הלב בשאלה, כיצד השפיעו מבנים משתנים

- 1 הספרות על הנושא עצומה ולא ניתן לסקור אותה כאן. כמבוא ראו למשל כץ, שנאת ישראל; פולצר, עליית האנטישמיות. וכן ראו באחרונה בעברית בורוש והיילברונר, האנטישמיות הגרמנית.
- 2 על האמנציפציה ראו רירופ, אמנציפציה ואנטישמיות; טורי, האוריינטציות הפוליטיות. שני המחקרים הבסיסיים בנושא שראו אור בעברית הם: מאיר, תולדות יהודי גרמניה; וולקוב, בין ייחוד לטמיעה.
- 3 להלן מספר דוגמאות מתוך מבהר עשיר של ספרות. בתחום הדת ראו ליברלס, עימות דתי; מאיר, בין מסורת לקדמה. על תמורות חברתיות ותרבותיות ראו סורקין, הטרנספורמציה; ברנר, תחיית התרבות. על פעילות פוליטית יהודית ראו שורש, תגובות יהודיות לאנטישמיות; ורטהיימר, זרים בלתי קרואים. אשר למחקרים מקומיים ואזוריים ראו מגנוס, האמנציפציה בקלן; ון ראהדן, יהודים ואחרים בברסלאו; שילר-שפרינגורום, יהודי קניגסברג; באומן, שכנויות הרוסות. היסטוריה משפחתית משובחת נמצאת אצל קראוס, משפחת מוסה. לגבי היסטוריה של נשים ראו פסמן, יהודיות בתנועת הנשים הגרמניות; הרץ, החברה היהודית הגבוהה; קפלן, היווצרות מעמד הביניים.
- 4 וסרמן, פליגנדה בלטר, עמ' 96.

ותמורות תרבותיות על החוויות הסובייקטיביות, וכיצד עיצבו לעצמם יחידים את מקומם בחברה על רקע תהליכים אלו. ניסינו לגלות את ההיבטים המאפיינים חיים רגילים – רגשותיהם של אנשים, דימוים העצמי והמנטליות שלהם.⁵ שאלנו את עצמנו, כיצד פירשו יהודים מן השורה את עולמם: כיצד הבינו את התמורות שיצר התיעוש? כיצד קיבלו החלטות לחזור לתחום מקצועי חדש או להישאר בעיסוקם הקודם? כיצד פירשו את צמיחתם של האיגודים החברתיים (Vereine), שפעילותם הוצאה על רקע האנטישמיות של שלהי המאה ה-19? האם הצטרפו לאיגודים לא-יהודיים? ניסינו לבחון את הנסיבות החומריות ואת הקשרים החברתיים של חיי היום-יום, תוך שאנו מתמקדים בהיסטוריה החברתית, על ממדיה החוויתיים או הסובייקטיביים.⁶

לידקה, היסטוריון של חיי היום-יום, יצק את המונח Eigensinn כדי לתאר כיצד הפכו אנשים לסוכנים פעילים בתוך עולמם, כיצד סירבו להסתפק בתגובות על כוחות חיצוניים, וכיצד התמודדו עם ההגבלות. הוא ציין, כי "אין ספור הדרכים הזעירות, שבאמצעותן יצרו והגנו [הפועלים] על תחושת האני, יצרו מעין גבולות של מרחב אוטונומי, ובאופן כללי אישרו את נוכחותם בתוך עולם מגביל ועוין".⁷ דברים אלה יכולו להיאמר ממש באותה מידה על יהודי גרמניה. היהודים, שחיו בתוך חברה שלעיתים קרובות הייתה עוינת מבחינה פוליטית, חברתית ותרבותית, לא היו רק קרבנות, אלא גם כוח פעיל: הם פענחו אירועים והעניקו להם משמעות חדשה, הגנו על עצמם, ולעיתים השיגו את מבוקשם. אפילו כאשר אימצו את התרבות הגרמנית עשו זאת מתוך משא ומתן, כשהם משמרים חלקים בתרבות היהודית החשובים בעיניהם. נוסף לכך, כאשר התמודדו עם אנטישמיות בגלוי ובאומץ, שילמו על כך פעמים רבות מחיר פנימי כבד. אפילו בתקופות הטובות ביותר המשיכה האנטישמיות להגביל שאיפות והישגים ולגרום לחרדות וייסורים. אם הגיבו היהודים בברירה, אם במאבק אם בדרך ביניים – הרי שהאנטישמיות השפיעה על ביטחונם העצמי, על כבודם העצמי ועל נחישותם.

5 סוג זה של היסטוריה מוכר בגרמניה כ-"Alltagsgeschichte", או היסטוריה של חיי היום-יום. המושג Alltagsgeschichte רומז על היסטוריה "מלמטה". בבריטניה צמחה כתיבה היסטורית זו מתוך תולדות מעמד הפועלים בהשפעה מרקסיסטית, ובארצות הברית מתוך סוציולוגיה לא מרקסיסטית ומתוך השמאל החדש. אף שלא עשינו זאת בספר זה, המושג Alltagsgeschichte מתמקד לעיתים קרובות במחקרים מיקרו-היסטוריים. לדוגמה מצוינת ראו סביאן, רכוש, ייצור ומשפחה; הנ"ל, קרבת דם.

6 אילי, בספרו היסטוריית יום-יום, מציע ניתוח של הדרך שבה יש להבחין בין "היסטוריה של היום-יום" (Alltagsgeschichte) לבין היסטוריה חברתית. ראו שם עמ' 297–343, ובמיוחד עמ' 314–340, 315.

7 המושג Eigensinn הוגדר כ-"הקצאה מחדש באופן יצירתי של תנאי החיים היום-יומיים", והוא מסייע לנו לבחון פעילות אישית (לידקה, חיי הפרט ופוליטיקה).

ההיסטוריה של חיי היום-יום מאפשרת לנו להתבונן באותן תגובות פרטיות, אישיות, ולעתים קרובות נסתרות.

יהודי גרמניה היטלטלו בין התקדמות לנסיגה לאחור, בין הצלחה לבין פורענות קשה. החברה הגרמנית הרחיקה יהודים במהלך המאה ה־18, נפתחה בפניהם באופן חלקי במאה ה־19 ובראשית המאה העשרים, והפכה רצחנית בתקופה הנאצית. מנקודת המבט היהודית אימוץ התרבות החילונית של אירופה המודרנית (הנאורות) והמאבק לשוויון זכויות (אמנציפציה) במהלך המאות ה־18 וה־19 גבו מחיר כבד במונחים של מאמץ, חרדה ותסכול. אפילו בשנים הטובות של הקדמה ליוותה את היהודים תחושת חוסר ביטחון בסיסית, אשר התאמתה והתעצמה עם כל איום חדש, ונצרבה בזיכרונם של הדורות העוקבים. על אף פערים ניכרים בעושר ובתרבות חשו יהודי גרמניה תחושה משותפת של פגיעות.⁸

אין זה אומר, שיהודים חיו תמיד בצלה של חרדה מפני רצח עם, או שהשואה הייתה בלתי נמנעת – השקפה המופיעה לעתים קרובות בתולדות יהודי גרמניה. אכן אין ספק, שהאנטישמיות המשיכה לשמש מוטיב מרכזי ומטיל אימה לאורך ההיסטוריה של יהודי גרמניה. שליטים בימי הביניים ובעת החדשה המוקדמת הפלו את היהודים לרעה בפוליטיקה, בכלכלה ובחברה, וזכו בכך לתמיכת הכנסייה ולאחדה עממית. יהודים לא היו רשאים לחיות במקום שבחרו בו, היה עליהם לשלם מסים נוספים, והם סבלו משורה של הפליות, הן פחותות ערך והן משמעותיות, על פי רצונם וגחמותיהם של השליטים המקומיים ושל השכבה השלטת. יתרה מזו, הם היו נתונים שוב ושוב לחסדיו של המון זועם. בעידן המודרני התפתחה אי הסובלנות הדתית לכדי שנאה גזענית. גרמניה זכתה בתואר הלא מחמיא של הארץ שעל אדמתה צמח ושגשג המונח אנטישמיות, נוסף על היותה המדינה האחראית לשואה.⁹

ובכל זאת, מאמצע המאה ה־19 ועד לתקופת רפובליקת ויימר קצרו יהודים הצלחה בגרמניה. במחצית השנייה של המאה ה־19 העניקו ממשלותיהן של מדינות גרמניה אמנציפציה ליהודים, כשהן מאפשרות להם להתיישב בכל מקום שבו יבחרו ולקחת חלק בחיי הכלכלה, תוך הגבלות פורמליות מעטות. נוסף לכך נפתחו בפניהם שערי האוניברסיטאות, ולאחר איחוד גרמניה אפשרה הקיסרות הגרמנית (1871–1918) השתתפות מלאה של היהודים בחיים הפוליטיים. תולדותיהן של שנים אלה שוללות את הפרשנות הפשטנית, כאילו צעדה האנטישמיות הגרמנית בקו ישר מימי לותר עד היטלר.

8 קשובה (המתייחס למעמד הפועלים), תרבות עממית, עמ' 191.

9 Friedrich Niewöhner & Reizbare Volksseele, "Warum ein Jude den Begriff 'antisemitisch' prägte", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 21 Aug. 2002, p. 3 וילהלם מאר.

כשם שההיסטוריה הגרמנית איננה ניתנת לאפיון אחיד כך גם את הגרמנים לא ניתן לאפיין. לא כולם היו אנטישמים. הם החזיקו במגוון רחב של נאמנויות דתיות, אזוריות, פוליטיות ומעמדיות, אשר טיפחו עמדות שונות בתקופות שונות כלפי יהודים. לעתים קרובות הפגינו הפרוטסטנטים והקתולים, הפרוסים והבוורים, הפועלים והמעסיקים בקיסרות הגרמנית עוינות רבה יותר זה כלפי זה מאשר כלפי המיעוט היהודי הקטן, אשר פלל כאחוז אחד מכלל האוכלוסייה.¹⁰ גרמנים יצרו קשרים עם יהודים ברמות שונות של פתיחות וריחוק. ניתן לטעון, כי במהלך כל התקופה הנידונה בספר זה לא יכלו היהודים לצפות מראש תגובות של גרמנים יחידים ברמה הבסיסית ביותר: סוחרת בת המאה ה-18, וכמוה גם יהודי נרדף בגרמניה הנאצית, יכלו להיתקל ביחידים הנכונים לנהל עמם עסקים או רוחשים כלפיהם אהדה. בין שתי התקופות הללו, הרחוקות כל כך בזמן ובאופיין הפוליטי, יכלו יהודים להיתקל בגרמנים לא־יהודים שגילו נכונות להשלים עם נוכחותם בפוליטיקה, בכלכלה, במערכת החינוך, במועדונים חברתיים ובחיי התרבות. למעשה נמצאו היהודים במקרים רבים במרכז העשייה, ולא בשוליה. בנוסף יכלו יהודים לפגוש גרמנים לא־יהודים שגילו נכונות להתיידד עמם, ואפילו להינשא להם. היו גם גרמנים שגילו נכונות לקבל את היהודים בחלק מאותם תחומים אולם נרתעו מתחומים אחרים; למשל, כאלו שהזמינו יהודים למועדונים אולם לא לבתיהם. רגעים כאלה של קבלה ודחייה מספקים נקודת מבט נוספת, שמתוכה ניתן ללמוד על החברה הגרמנית. מהתבוננות בהיסטוריה של חיי היום־יום היהודיים עולה מגוון התנהגויות רחב של גרמנים, אשר קשה להבחין בו מנקודות מבט אחרות. גישה זו מחייבת אותנו להודות בקיומו של הגיוון הרחב בקרב הגרמנים, ומרסנת את הנטייה לקרוא את תולדות היהודים והגרמנים לאחור, מנקודת המבט של השואה.

ממש כמו המגוון הרחב בקרב גרמנים לא־יהודים חשף המחקר שלנו קשת רחבה של יהודים בגרמניה, לא רק לאורך השנים אלא אף בכל רגע נתון. לעתים ממש באותו מחוז – אפילו באותו כפר – ובקרב אותו מעמד גברה הרבגוניות על כל ניסיון הכללה. כך, למשל, כבר בשלהי המאה ה-19 ניתן היה להבחין בגוונים שונים של אדיקות בתוך כפר בודד וקטן הידוע בשמירתו הקפדנית על מצוות. אנשים הפגינו נאמנויות חזיות וזהויות גמישות. לאחר האמנציפציה קבעו נסיבות חיי של האדם לעתים קרובות איזו זהות, או איזה צירוף של זהויות, יעמוד במרכז בפרק זמן מסוים: יהודי, גרמני, בוורי, סטודנט, אם לילדים, או חייל שנלחם במלחמת 1870.¹¹

10 ניתוח מבחין כמו זה של סמית, הלאומיות הגרמנית והקונפליקט הדתי, עשוי לסייע לנו להבהיר את הקטגוריות הללו.

11 טיל ון ראהדן משתמש במונח 'אתניות תלוית מצב' (situative ethnicity), כדי להסביר את הגמישות שבה התייחסו יהודים למורשתם האתנית או הגרמנית, על פי הסיטואציה (וּן ראהדן, יהודים ואחרים בברסלאו).

גרמניה: מנינה שלוי

קיום בעידן של תמורות בא לבחון לראשונה את חיי היום-יום של יהודים מן השורה בגרמניה בתקופה של יותר משלוש מאות שנה – מראשית המאה השבע עשרה ועד לשואה. בספר מתוארים דפוסי המגורים של היהודים, חיי המשפחה, החינוך, חיי הכלכלה ותחומי העיסוק, חיי הדת ודפוסי הקהילה. הוא גם עוסק ביחס לחברה הסובבת ובתרבות הפנאי של היהודים. בהתמקדותו בנושאים אלו שונה הספר ממרבית המחקרים שהתפרסמו עד היום על תולדות יהודי גרמניה, שעסקו בעיקר באישים בולטים ובתנועות פוליטיות, רעיוניות ודתיות והתמקדו בשכבות האליטה.

קיום בעידן של תמורות – חיי יום-יום של היהודים בגרמניה 1618–1945 עוסק בפרק זמן המתאפיין ברובו בעלייתם ההדרגתית של היהודים מקבוצה מנודה לאזרחים אמידים בני המעמד הבורגני, וסופו בשקיעתם הטרגית של החיים היהודיים ובחיסולם במהלך שנות השלטון הנאצי. הספר גם בא לברר, על בסיס תיעוד אישי וקהילתי עשיר, כיצד השפיעו תהליכים אלה על עולמם של היחיד, המשפחה והקהילה.

קיום בעידן של תמורות נחלק לארבעה חלקים, פרי עבודתם המשותפת של ארבעה חוקרים בולטים של יהודי גרמניה: (א) רוברט ליברלס: "על סף העידן המודרני: 1618–1780"; (ב) סטיבן מ' לובנשטיין: "ראשיתה של ההשתלבות: 1780–1870"; (ג) מריון קפלן: "יהודים כגרמנים בקיסרות הגרמנית, 1871–1917"; (ד) טרודה מאורר: "משגרה לחירום: היהודים ברפובליקת ויימר ובתקופה הנאצית, 1918–1945". לספר נוספה ביבליוגרפיה מקיפה. הספר, פרי יזמה של מכון ליאו בק, מוגש עתה לקורא העברי לאחר שהופיע בגרמנית ובאנגלית.

0 01850000556 2

דאנאקורד 185-556

מחיר מומלץ: 138.60 ש"ח